

UYGURCADAKİ ‘BÜVİ’ KELİMESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE

WEİCUIYI*

Çince den çeviren: Alimcan İNAYET**

Modern Uygurcada İslam diniyle ilgili ‘‘kadın hoca’’ anlamına gelen *büvi* kelimesi bulunmaktadır. Kadın hocalar, halk arasındaki faaliyetleri bakımından, ‘‘kadın şaman’’ denen kişilere benzemektedirler. Bununla birlikte, bu kelime, kişi adlarında kadınları göstermek ya da kadınlara saygı ifade etmek için kullanılabilir. *Büvi* kelimesi eski Türkçedeki *bögü* kelimesinden gelmektedir. Orta çağda güney batı bölgelerindeki bazı Türk lehçelerinde kelime ortası ve kelime sonundaki *g* sesinde *g > v* ya da *g > y* değişikliği olmuştur. Dolayısıyla, eski Türkçedeki *bögü* kelimesi Modern Uygurda *büvi* ya da *büyi* e dönüşmüştür. Bu yazıda *büvi* kelimesinin kökeni toplum tarihinin değişim süreciyle birleştirilerek eski şaman kültürünün yayılması ve değişimi tahlil edilecektir.

1

Ülkemizin kuzeyinde Türkçe, Moğolca, Mancuca-Tunguzca konuşan milletler epey uzun bir süre şaman dinine inanmış, gök, yer, dağ ve ağaç ilahlarına tapınışlardır. Ülkemizin tarih kayıtlarında, Uygurların ataları olan Gao-che’lerin, 5. yüzyılın ortalarında, bozkırın güney bölgelerinde göğe kurban sunma töreni düzenledikleri zaman, dans edip şarkı söyledikleri, bir araya gelip kurban kestikleri kaydedilmiştir. ‘‘Bir araya gelip göğe kurban sunarlardı, kalabalık on binlere ulaşırdı’’¹. O dönemlerde dualar kadın şaman tarafından okunurdu. 8. yüzyılın ortalarında, Uygur Tanrı Kağanı ve kumandanları sefere çıktıkları zaman, yanlarında samanları götürürlerdi². İlkel dinî inanç söz konusu olan toplumlarda, şamanların yeri çok yüksekti, kabile başkanlarının savaş gibi büyük işlerini yönlendirebiliyorlardı. Hatta Moğol hükümdarı Temuçin’e Cengiz Han unvanını verme yetkisine sahip olmuşlardı. Halk arasında ise, şamanlar sık sık tanrılara kurban sunma, fal bakma, kötü ruhları kovma, hastalığı tedavi etme gibi çeşitli faaliyetlere başkanlık ettikleri için, kişilerden saygı görüyorlardı. Kısacası, onlar toplumda önemli kişilerdi hem de örf âdetle ilgili çeşitli faaliyetlerde olmazsa olmaz baş aktörlerdi. Onun için, halkın dinî inancı hükümdar tabakasının inancının değişmesi nedeniyle yavaş yavaş değiştiğinden sonra, bir ara itibar sahibi olan şamanlar saraydan el çektirilmiş iseler de, halk arasındaki eski örf âdetler yeni dinî kisse altında yayılma imkanı bulmuştur. Elbette ki, farklı tarihî koşullar altında, bu

* Merkezi Milletler Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi.

** Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. Wei-Shu. Koçu Hakkında Rivayet, Cilt. 103, s. 2309, Zhong-hua Shu-ju.

² Bkz. Jiu Tang-Shu, Cilt. 195, s. 5206, Zhong-hua Shu-ju.

örf âdetler yine değişime uğramıştır.

Bögü kelimesi eski Türk-Runik yazıtlarında kağanın hürmet sanı olarak kullanılmış olup “kutsal”, “bilge” anlamlarına gelmektedir. Türk, Uygur ve Kırgız hanlıklarının tarihlerinde hürmet sanı *bögü* olan kağan veya *te-li* (*tekin* nin ahenk tercümesidir, *de-jin* diye çevrilmiştir, aşağı yukarı krala eşittir) ler görülmüştür. Mesela son Türk Hanlığı dönemi (M. S. 682-744) ne ait “Tunyukuk” yazıtında: “böğü kağan bangaru anca ayıdımış”³ (Böğü Kağan bana karşı böyle söylemiş) ifadesi bulunmaktadır. Buradaki *bögü* kağanın adı değil, hürmet adı ya da hürmet sanıdır. *Bögü Kağan*, burada “Kutsal Kağan” anlamındadır. Çince tarih kayıtlarında Tang Hanedanlığı’nın bağışladığı “Alp hizmetkâr kağan” unvanına nail olan Uygur Hanlığı’nın hakani İl Tekin (M. S. 759-780 yılları arasında tahtta oturmuştur) in, ayrıca Mou-yu Kağan ve Tann Kağan gibi Uygurca hürmet sanlarının da olduğu kaydedilmiştir. Mou-yu, genelde *bögü* kelimesinin Çince ahenk tercümesi olarak görülmekte olup, “kutsal” anlamındadır⁴. “Deng-li” ise *tengri* (“gök”) nin ahenk tercümesidir. *Bögü* kelimesinin kağanın hürmet sanı olarak kullanılması, kağanın kutsal kabile lideri olduğunu gösterir. Eski Türk kabilelerinde kurban sunma töreni düzenlenirken önderler “Beylerine başkanlık ederek ata mağaralarına kurban sunarlardı”⁵ . Daha eski çağlarda, önder ve şaman aynı kişiydi. Kabile önderi aynı zamanda dinî lider olup, kabilece tanrının bedenleşmiş hâli olarak görülüyordu. Bu, *bögü* kelimesinin kağanın hürmet sanı olmasının asıl sebebidir. Dolayısıyla, ilkel şamanizmdeki tann inancı da sık sık Türk ve Uygur gibi milletlerin kağanlarının hürmet sanlarına yansiyordu, mesela “tengri”(tanrı), “kün”(Güneş), “ay” vs...

Uygurların kökeniyle ilgili eski rivayetlerde, Böğü Kağan tanrının bedenleşmiş hâli olarak görülmektedir. Yuan döneminde toplanıp derlenmiş olan “Koçu Hanlarının Hizmet Abidesi”nde kaydedilen rivayette, Uygurların atası diye anılan “Bögü Kağan” kutsal ışığın indiği ağaç ilahinden doğmuştur. “...Koçu Hanlarının Soy Kütüğü’ne göre, Uygurların oturdukları yerde Kara-koram adlı bir dağ vardı. Bu dağdan iki nehir çıkardı. Bu nehirlerden birine Tola, diğerine Selenge denirdi. Bir gece, bu iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine kutsal bir ışık inmişti. Halk bu ışığı görünce hemen toplanmış ve bu ağacı beklemeye başlamıştı. Ağacın gövdesi tıpkı gebe bir kadının karnı gibi şişmişti. Gökten ışığın inmesi devam etmiş ve dokuz ay, on gün geçtikten sonra, ağaçtaki bu şişkinlik çatlayıp içinden beş çocuk çıktı. Kişiler bu çocukları beslediler. Bu çocuklardan en küçüğünün adı Böğü Kağan idi. Güçlü ve

³ Bkz. "Tunyukuk Yazıtı", 34. 50, S. E. Malov: *pamyatniki drevnyurskoy pisymennosti*, P. 63, 64

⁴ bkz. Liu Yi-tang, "Kuzey Bozkır Uygur Kağanlarının Soy, İsim ve Mahlasları Üzerine Araştırma", (*Uygurlar Üzerine Araştırmalar*, s. 121, Zheng-zhong Shu-ju)

⁵ bkz. Bei-Shi. Tu-jue Zhuan (Kuzey Sülaleler Tarihi.. Türkler Hakkında Rivayet), Cilt. 97, s. 3288, Zhong-hua Shu-ju.

becerikliydi, ziraat işleri ile meşgul oluyordu. Bundan dolayı kağan oldu”⁶. Yuan dönemine ait tarih kayıtlarındaki “Bögü Kağan”, “Buku Han” ve 13. yüzyılda yaşayan Cüveyni’nin “Tarih-i Cihan Güşa”sında kaydedilen ve yukarıdaki rivayete benzer bir rivayetteki “buku tekin”⁷, *bögü* ~ *buku* kelimesinin ahenk tercümesidir. Biz burada rivayetteki Uygurların “atası” Bögü Kağan’ın, tarihte yaşayan hangi kağan olduğu meselesi üzerinde durmak istemiyoruz. Zira bu meseleyi pek çok bilim adamı tartışmıştır⁸. Biz sadece onun ahenk tercümesi ve anlamları üzerinde duracağız. Bu kağan aslında “ağaç şişliği”nden doğduğu için, bazı bilim adamları haklı olarak Turfan’da bulunan bir Uygurca metin parçasındaki kağan adı *bugug* un “Bögühan” olduğunu ileri sürmüşlerdi⁹. Bu kağan ağaç şişkinliği (buğuş ~ bokuk > boğak “şiş, şişkinlik”) nden dolayı söz konusu adı almış da olsa, bu rivayet yüzlerce yıldır ağızdan ağıza, kulaktan kulağa yayılmış, tek tanrılı inancın çok tanrılı inancın yerini aldığı döneme ulaşmıştır. Uygurların, kalplerindeki tanrısal lideri, almış oldukları *bögü kağan* hürmet sanıyla adlandırmaları bir kural olmuştur. Bu kelimenin kullanım alanına baktığımızda, *bögü* nün kağan, tanrı ya da beylerin hürmet sanı olarak kullanılması aşağı yukarı yüz yıllık yazılı vesikalarda da sık sık görülür. 11. yüzyılda yaşayan Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig” adlı eserinde *bögü* kelimesi hürmet sanı olarak yetmişten fazla yerde görülmektedir¹⁰. Kısacası, rivayetlerdeki Uygurların *bögü kağanı* veya *boğak*(Ağaç şişliği) *kağanı*, bizim, ilkel şaman inancını yansıtan “tanrı”nın içerdiği anlamları anlamamıza yardımcı olur.

Ülkemizin kuzeyindeki milletler içerisinde, Uygur hükümdar tabakasının samanlığı terk etmesi daha erken olmuştur. M. S. 763 yılında, Uygur Hanlığı’nın hükümdarı Bögü Kağan Mani rahiplerini alarak kuzey bozkıra dönünce, Mani dinini devlet dini yapmıştı. 9. yüzyılın ortalarında, Tang Wu-zong Mani dinini yasakladıktan sonra, muhtelif bölgelerdeki Uygur hükümdar tabakaları sırasıyla devlet dinini Budizm ve İslam’a değiştirdiler. Şamanlık faaliyetleri bir ara “yer altı”na itilmiş gibi oldu. Ancak *bögü* kelimesinin tanrısal anlamı kaybolmamıştır. Onun farklı bölge ve dönemlerdeki anlamı da farklı olmuş, hatta bazı Türk

⁶ Bkz. Yu-ji: Dao-yuanden Parçalar Hakkında Kayıtlar, Cilt. 24, "Uygur Tarihi İle ilgili Materyaller Toplamı"ndan alınmıştır, s. 18, Merkezi Milletler Enstitüsü Araştırma Bölümü tarafından yayma hazırlanmıştır.

⁷ Bkz. Cüveyni: Tarih-i Cihan Güşa, Birinci Cilt, Çeviren: He Gao-ji, s. 63, İç Moğolistan Halk Neşriyatı.

⁸ W. Bang gibi bazı bilim adamları Bögü Kağan’ın Mou-yu Kağan olduğunu, Abe Takeo Huai-xin Kağan olduğunu düşünmektedirler. Başka görüşler de vardır. Bkz. Abe Takeo, Batı Uygur Hanlığı Tarihi Üzerinde Araştırmalar, 3, bölüm, 2. paragraf, Şincang Halk Neşriyatı çevirisi nüshası.

⁹ Le Coq "Koçu'da Bulunmuş Bir Mani Hukuk Vesika Parçası" üzerine yaptığı araştırmasında *Uygur Buğuş Han'ın* Bögü Kağan olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bang *buğuş* ile *buku* isimlerinin "aynı olmasının mümkün olmadığını", *bögü* nün "muhtemelen hanın adı", *boğuş* un ise "onun çocukluk adı veya mahlası" olduğunu belirtmektedir. Bkz. Dipnot 3. Takeo'nun eseri, s. 154,132

¹⁰ Bkz. Kutadgu Bilig, III, İndeks, İstanbul 1979, s. 119.

lehçelerinde hâlâ “şaman” anlamını korumuştur. Sadece Uygurca Budist ve Maniheizt metinlerinde, genellikle, “kutsal”, “bilge”, “hakîm” anlamlarını ifade etmektedir. Mesela Mani metinlerinde *bögüler kuvrağında* “hakimler meclisinde”, *bögü elig küçlügyaruk tenrisiz* “Siz kutsal, hâkim, güçlü, aydınlık Tanrısısınız”¹¹; Budist metinlerinden “Altun Yaruk”ta *ıduk bögü bilig burhan* “kutsal, bilge burhan” gibi ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca, *bögü* kelimesinden türetilen terim, fiil ve ona yakın anlamı olan kelimelerden oluşturulan birleşik kelimeler de vardır. Mesela *bögülüğ* “ferasetli”, *bögülen-* “önceden bilmek, tahmin etmek”, *bilge bögülüğ erdemi* “bilge feraset erdemi”, *on küçlüğ ‘bögü biliglig’ uğan arzilar* “on güçlü ferasetli bilgisi olan öğreticiler”¹². *Bögü* nün kelime türetme kabiliyetinden baktığımızda, o bu dönemdeki Uygurcada sık kullanılan canlı bir kelime olmuştur.

Batı bölgelerindeki İslamî Türkçe vesikalarda, *bögü* kelimesi anlam değiştirmiş olmakla birlikte, yine de sıkça kullanılmıştır. Karahanlılar (10-13. yüzyıllar)a ait vesikalarında, *bögü* genel olarak eski anlamını korumuştur. 11. yüzyılda yaşamış Kaşgarlı Mahmud “Divanü Lügat’it-Türk”te eski bir halk şarkısını nakletmiştir¹³:

Biligni irdedim,	Hikmet aradım,
Büküni udhurdum,	Kutsal önderi seçtim,
Ozümni adhırdım,	Kendimi ayırdım,
Yalgıl atım yazlınur	Ak yeledi atım kaçtı

Bu halk şarkısındaki *bükü ~ bögü* “kutsal önder” anlamına gelmektedir. Ancak Kaşgarlı “Divan”da “hakîm, bilge, önder” kelimeleriyle *bükü* yü izah etmiştir. Yusuf un “Kutadgu Bilig” adlı eserinde, şaman ve şaman hekimliği(kam) ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Bunlar, onların o dönemdeki toplumda oldukça önemli bir yere sahip olduklarını yansıtır. Müellif büyük hacimli bu epik eserinde sürekli insanların *bögü* nün sözünü dinlemelerini öğütler. Buradaki *bögü* saygı gösterilen önder olarak görülmekte, ruhlarla ilişki kurabilen, işleri önceden tahmin edebilen kişileri de ifade etmektedir, *bögü* den türetilen *bögüle-* fiili ise “önceden tahmin etmek”, “önceden bilmek” anlamlarını ifade eder. Mesela

negü tir eşitgil ay ilçü bögü	Bak, dinle, hakîm hükümdar ne diyor,
bögülep kılur ilçü künde ögü ¹⁴	O her gün hikmetiyle her şeyi önceden bilir

¹¹ Bkz. Li Jing-wei, “Uygurca Maitri Simit’in Kumul Nüshası, Cilt. 2 Üzerinde Araştırmalar”, *Milletler Dil ve Edebiyatı Araştırmaları İle İlgili Makalelerden* alınmıştır, s. 693.

¹² Bkz. Uygurca Dua Şiiri, Geng Shi-min, *Eski Uygur Şiirlerinden Seçmeler*, s. 84

¹³ Bkz. Ma-shi, *Divanü Lügat-it-Türk*, IV, s. 23, Ankara, *bükü* = *bügü*.

¹⁴ Bkz. Yusuf Has hacib, *Kutadgu Bilig*, Ankara, 3142.

Buradaki *bögü* nün şamana özgü gizemli yönü de vardır. Ancak sonraki İslâmî Türkçe vesikalarda, mesela 14. yüzyıla ait “Codex Cumanicus”ta, 15. ve 16. yüzyıla ait Orta Asya Çağatayca vesikalarında ve Osmanlı İmparatorluğu’na ait Türkçe vesikalarda *bögü* ~ *bögi* nin temel anlamı “büyücülük, muska” olarak değiştirilmiş¹⁵, kelimenin “önder, kabile başkam” anlamı kaybolmuştur. Benzer kelimelerin bir araya gelme ilişkisinde de bu değişikliği görmek mümkündür. Çağatayca vesikalarda, *bögü* ile Farsça kökenli *cadu* (şaman, erkek şaman) bir araya getirilerek *cadu-bögü* (şaman) birleşik kelimesine dönüştürülmüştür. *Bögü* kelimesi, bugünkü bazı güney batı Türk lehçelerinde, hâlâ muhafaza edilmektedir. Mesela Türkçe ve Türkmencede *büyü* > *bügü* kelimesi “büyücülük, muska” gibi anlamlara da gelmektedir. Bu kelimeyi eski şaman inancının dildeki izidir diyebiliriz.

2

Doğu Türkistan ve Orta Asya, uzun zamandan beri Türkçe, Farsça, Moğolca, Tunguz-Mançuca konuşan milletlerin karışık hâlde yaşadıkları yerlerdir. Moğolların batıya ilerlemeleri, bu bölgelerdeki milletlerin temaslarını daha da genişletmiş ve derinleştirmiştir. Bu özel koşul, etnik kökeni farklı, ama Türkçe, Moğolca, Farsça ya da Tunguzca bilen aydın idarecileri yaratmıştır. Kültür alanındaki daha gelişen alış-verişlerin çeşitli dillerde karşılıklı olarak etkileşimin izlerini bırakması doğaldır. Büyücülükle ilgili *bögü*, *kam*, *bahşi* gibi kelimelerin karşılıklı ödünç alınarak kullanılması ve kelime anlamındaki değişimler, eski kültürün yayılması ve karşılıklı etkileşimi için bize ipucu sağlayabilir, birbirine benzer eski örf adetlerle ilgili faaliyetler ise şaman kültüründen kalan örf adetlerin farklı milletler arasındaki yayılmasına delil olabilir.

Şamanlığa inanan Kitan ve Moğol kabileleri, 12-13. yüzyıllarda batı bölgelerine göç ettikten sonra halk arasındaki büyüculük faaliyetleri için yeni sosyal koşullar sağlanmış oldu. Şamanlar muhtemelen bundan dolayı tekrar eski mesleklerine dönmüş olmalı ki, bu faaliyetlerle ilgili *bögü*, *kam* gibi kelimeler daha da canlanmaya başlamıştır. Bu kelimeler sadece Orta Asya’dan Batı Asya’ya kadar olan bölgelerdeki Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmakla kalmayıp, Moğolca ve Farsça’ya da girmiştir. Ancak Orta Asya’daki Moğollar’da sonradan oralardaki milletlerle birlikte Müslüman olmuşlardır. Dolayısıyla şamanlar zaman zaman İslam kimliğiyle orta çıkmışlardır.

Modern Uygurcada eski Türkçedeki “erkek şaman”, “şaman hekim” anlamına gelen *kam* kelimesi kaybolmuş (Ama Gan-zhou Uygurlarının soyundan gelen San Uygurların batı kolunun dilinde hâlâ korunmaktadır), onun yerini *bahsi* kelimesi almıştır, *bahsi* erken dönem Uygurca vesikalarda “üstad” ve Budizmdeki “evliya” anlamlarıyla görülmektedir. Ming

¹⁵ Bkz. Sir Geraud Clauson: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish, Oxford, P. 324.

Sülalesi dönemine ait vesika olan “Çince ve Yabancı Diller Tercüme Sözlüğü”nde, bu kelime hem Moğolcada hem Uygurcada “üstad”, “usta” anlamına gelmektedir¹⁶. Ancak toplumun inanç ve değer yargılarının değişmesiyle birlikte, *bahşi* Uygurcada “üstad” anlamını kaybetmiş, halk arasında şaman hekimliğiyle uğraşan kişilerin adı olmuştur. Bunlar bize eski şaman âdetlerini sürdüren, halk arasında davul çalıp dans eden, deli gibi dönen ve kötü ruhları kovarak hasta tedavi eden bu şaman hekimlerinin aslında çok saygın bir yere sahip olduklarını düşündürüyor.

Böğü den geçişerek gelen *büvi* kelimesi Uygurlar arasında, genelde, İslam’daki sufi hocalar arasındaki ruhanî kadın hocaları gösterir. Onlar bu mezheplerde Allah’a yakın olan kutsal kadınlar olarak görülür, kişilerce ölmüşlerin ruhlarına dua etmeleri, hastalar için fal bakmaları ve kötü ruhları kovup hastalığı iyileştirmeleri için çağırılırlar. Bu örf âdetler de eski şaman kültürünün yayılma sırasındaki değişmeleridir.

Farsça, orta çağda da, Türkçe ve Moğolcadan pek çok kelime almıştır. Farsçada *böve* (kadın şaman), *bahşi* (üstad), *kam* (şaman)¹⁷ gibi kelimelerin görülmesi Türk ve Moğolların Farslar üzerindeki kültürel etkilerini yansıtmaktadır.

Ancak bir kelime gelişme sırasında parçalanabilir. Farsçadaki *bibi* (hanım, sahibe) muhtemelen Türkçe *böve* < *böğü*’den gelmez. Doerfer *bibi*’nin Türkçe veya Moğolca kökenli olduğu görüşünü ortaya koymuştur¹⁸. Türkçe kökenli olduğu görüşüne göre, *böğü* de, *bibi* de aynı kökten olup, gelişme sırasında ses ve anlam parçalanmıştır. Orta çağdan sonra, Çağatay ve Osmanlı yazılı dilinde, Farsçadaki *bibi* kelimesi tekrar geri alınarak hanımlara hürmet ifade etmek için kullanılmıştır. Bugün, Türkçede *bibi* (yaşça büyük hanım) ile *büyü* (büyü, muska) farklı iki kelimedir. Uygurcada ise durum farklıdır. Çağdaş Uygurcadaki *bibi* “Beş Dilli Mançuca Sözlük”te “kadın keşiş”, yani rahibe diye tercüme edilmiştir¹⁹. Modern Uygurcadaki *büvi*, *büvü*, *büve*, *bübü* gibi farklı ağız biçimleri, yukarıda bahsedilen “kadın hoca” ya da “kadın şamanları” ifade eder. Ama dinî zatlar ve bazı aydınlar arasında *büvi* ile yakın anlamı olan *bibi* kelimesi de görülmektedir. Bu kelimelerin her ikisi kişi adlarında kadınların işareti veya hürmet sam olarak kullanılmaktadır. Mesela *tursunbüvi*, *bibinur* gibi. Uygurcaya yakın olan Özbekçede *bibi* (büyük anne, hanımların hürmet sam) ile birlikte *büvi* de yaygın olarak kullanılmaktadır²⁰. Bu materyaller Farsçadaki *bibi* kelimesinin Türkçeden geldiğine, hanımların hürmet sam olan *bibi* ve *büvi*’nin arkasında eski toplum

¹⁶ Bkz. Çince ve Yabancı Diller Sözlüğü, Editör. Di Bo-fu, Gui-ting Neşriyatı.

¹⁷ Bkz. Gerhard Doerfer, *Türkische and Mongolische Elemente im Nevpersischen*, Wiesbaden, 112, 724, 1409. maddeler.

¹⁸ Gerhard Doerfer, a.g.e., 820. madde.

¹⁹ Bkz. Beş Dilli Mançuca Sözlük, I, s. 173, Milletler Neşriyatı.

²⁰ Bkz. Uzbek Tilining Izohli Lügati, Moscovv, s. 110.

inancının yattığına delil olabilir.

Son olarak, Moğolcadaki “şaman” sözcüğüne bakalım. Moğolcada *udegan* (kadın şaman) ve *böö* (erkek şaman) kelimeleri olup, Clauson bunlardan ilkinin Moğolca, ikincisinin Türkçeden alıntı olduğunu düşünmektedir²¹. Se.Dalai *böö* nün kökeniyle ilgili farklı görüşe sahiptir²². Gerçi kelimenin daha eski kökünü bir adım daha ileri giderek araştırıp ispat etmeye ihtiyaç varsa da, Moğolcadaki *böö* kelimesinin Türkçe *böğü* > *böge* > *bo'e* > *böö* den geldiğine yine de güvenilebilir. Çünkü Moğolcada, orta çağda, *g* ünsüzünün düşüp uzun ünlünün türemesi hadisesi ortaya çıkmış, dolayısıyla *böge* > *böö* olmuştur. Muhtemelen Moğolca *böğü* kelimesini ödünç aldığı zaman, bu kelime Türkçede erkekler için kullanılıyordu. Moğolcada kadın şaman ve erkek şamam ifade eden mevcut kelime ile alıntı kelimenin kullanılmasını toplumsal iş bölümünün ihtiyacındandır diyebiliriz. Mevcut kelime ile alıntı kelimenin önceliği ve sonralığı da kadın Şamanların kökeninin daha eski olduğuna işaret eder. Kuzey Wei dönemindeki Gao-che kabilelerinde yıldırımın düştüğü yerde yapılan kurban sunma törenlerine kadın şamanlar başkanlık ederlerdi. Moğol kadın şamanlarının faaliyetleri daha fazlaydı. Yuan dönemi şairlerinden Wu Cai “Kuzey Şamanlarının Tanrısı Çağırma Şarkıları”nda Moğol kadın Şamanların seanslarıyla ilgili manzarayı şöyle tasvir etmiştir:

Gök dalmış gerdeğe zifir gibi ay,

Davul çalıp şarkı söyler kadın şamanlar²³.

Ama kadın Şamanların davul çalıp dans etme faaliyetlerini, daha sonra bazı milletlerde erkek şamanlar üstlenmişlerdir. Kadın Şamanların faaliyet kapsamı gerçi yavaş yavaş daralmış, üstelik şamanlar Moğol ve Uygurlarda Lama rahibi ve İslam dervişi kimliğiyle ortaya çıkmış iseler de, onların çağımıza kadar kullandıkları davul gibi aletler, yine de benzerdir. Dildeki ilgili kelimelerin ödünç alınarak kullanılması ve örf adetlerin benzerliği, bu milletlerin tarihte sosyal kültür ve dinî inanç yönünde sıkı ilişkiler içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

²¹ Bkz. Sir Geraud Clauson: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish, Oxford, P. 324.

²² Bkz. Se. Dalai, Moğol Şamanizminin Tarihi, Çince çeviri nüshası, Çevirenler: Ding Shi-hao, Tergen. Yazar *böğü* nün muhtemelen eski Çincedeki *bu* dan geldiğini düşünüyor.

²³ Wu Lan-jie’den nakledilmiştir: “Moğolların Eski Müzik ve Dansları Üzerinde İlk Araştırmalar”, s. 86, İç Moğolistan Halk Neşriyatı.